

EESTI NSV TEADUSTE AKADEEMIA
EMAKEELE SELTS

KOGUMISTÖÖ JUHENDAJA

EESTI KEELE ALAL

NR. 7

TARTU 1958

A-18078

EESTI NSV TEADUSTE AKADEEMIA
EMAKEELE SELTS

KOGUMISTÖÖ JUHENDAJA

EESTI KEELE ALAL

NR. 7

Sigv. Puhk

TARTU 1958

Trükitud Eesti NSV Teaduste Akadeemia
Toimetus-Kirjastusnõukogu otsusel

*

TKN nr. 287

*

Toimetaja H. Ahven

TARTU ÜLIKOOLI
RAAMATUKOGU

SISSEJUHATUSEKS

Järjekordses «Kogumistöö juhendajas eesti keele alal» esitatakse kaks uut küsitluskava murdetekstide («Leib» ja «Puhtusest ning kodu korrashoiust») ja üks küsitluskava sõnavara kogumiseks. Materjali kogumisel tuleb arvestada murdekogumisele esitatavaid nõudeid, mis on toodud varem ilmunud «Kogumistöö juhendajates eesti keele alal». Vajaduse korral nõutagu neid Emakeele Seltsilt (aadress: Tallinn, Estonia pst. 7).

Lisaks küsitluskavadele sisaldab käesolev «Kogumistöö juhendaja» veel teadaande 1957. aasta võistluse tulemustest, Keele ja Kirjanduse Instituudi teadusliku töötaja S. T a n n i n g u üksikasjalise ülevaate 1957. aasta võistlustöödest ja kauaaegse korrespondendi M. M ä e s a l u kirjutise isiklikest kogemustest murdematerjalide kogumisel. Soovitame kõigil kaastöölistel hoolikalt tutvuda viimati mainitud kirjutistega.

Toimetaja

KÜSITLUSKAVAD

1. LEIB

Koostanud H. Keem

Lasta keelejuhil rääkida rahva elujärjest ja söögimajandusest vanal ajal ja hiljem. Tööpäeva pikkusest ja puhkehetketest. Töö- ja söögikordadest. Kirjeldamisel silmas pidada eri aastaaegu. Anda põhjalik ülevaade meie leiva arenemisest; perioode (teoorjuse aeg, teoorjusejärgne aeg, kodanlik aeg, nüüdne aeg) ära märkides. Igal perioodil tuleb ära tähendada, missugune oli igapäevane leib, missuguseid leivaliike ja küpsetisi valmistati pühade ja pidude puhul. Iga liigi kohta anda üksikasjaline kirjeldus.

Mida mäletatakse muistsest aganaleivast? Millal seda viimati tarvitati ja kuidas kohalikus murrakus nimetati — *vahe-lik*, *vaheline*, *pihuleib*, *rapantseleib*, *üsätseleib* või kuidagi teisiti? Kuidas toimus leivavilja ettevalmistamine aganaleiva jaoks? Kas mäletatakse aganate tampimist erilistes künades? Millega tambiti? Selle nimetus. Kas aganate tampimist teostati oma perega või talgu korras? Kirjeldada pikemalt sellist talgut, ühtlasi anda põhjalik ülevaade töötajatest, tööriistadest ja talgurahvale pakutavatest söökidest-jookidest!

Missuguses vahekorras oli leivavili aganatega? Kui palju pandi rukkeid, kui palju aganaid? Kirjeldada, niivõrd kui mäletatakse, aganaleiva valmistamist. Kui palju jahu kulus üheks leivateoks? Missugune oli endisaegne leivanõu? Kuidas seda nimetati? Teistest leivategemiseks vajalikest abivahenditest. Kas aganaleiba anti sööjatele vajaduse järgi või piira-

tult? Kas aganaleiva perioodil küpsetati ka puhast rukkileiba? Kui tihti ja missugustel juhtudel? Kas seda anti tervele perele või ainult pererahvale? Kas võis igaüks niipalju süüa kui tahtis või anti jaopärast?

Anda põhjalik ülevaade rukkileiva valmistamisest, ühtlasi iga tegevuse või töötamisvahendi puhul ära märkida rahvakeelsed nimetused. Missugune oli leivanõu? Kus see tavaliselt asetses? Kas ühest puust õõnestatud leivanõu oli erilisel alusel või jalgadel? Kuidas see oli valmistatud, kuidas nimetati? Kas leivanõu oli kaanega või ilma?

Mida kasutati rukkileiva kergitamiseks? Kas tarvitati juuretist (*uurdekakku, juurekakku, juurepulli, lõimetist*)? Kas piirduti juuretise kasutamisega ainult talvel või tarvitati seda ka suvel? Leiva kohetise panemine (*juure segamine, leiva seadmine*). Jälgida kohapealseid nimetusi! Missugust abivahendit kasutati leiva juure segamisel? Kuidas seda nimetati? Joonis! Kas leiva kohetis segati pudrutaoline või tehti hästi paks? Leiva sõtkumine (*kastmine*). Kuidas see toimus? Millest tunti, et taigen (*tainas, tahas*) on parasjagu sõtkutud? Missugust abivahendit kasutati, et kraapida taigen leivanõu küljest. Kuidas seda nimetati?

Kas tunti (tuntakse) leibade *veeretamist* ehk *vaalimist*? Kas oli olemas eriline leivaveeretamise laud? Missugune see oli, kuidas nimetati? Anda üksikasjaline kirjeldus veeretamisest, ühtlasi kirja panna selle rahvakeelne nimetus. Kas leivad (*pätsid, kakud*) jäeti pealt jahuseks või tehti pärast veeretamist märgade kätega siledaks? Kui kaua lasti veeretatud leibadel kerkida? Kui leibu laual valmis ei veeretatud, kuidas siis toimiti? Mida teate leibade silumisest?

Kas leibadele tehti mingisuguseid märke? Millega ja kuidas neid tehti? Mis otstarbel? Kas mäletatakse erilisi luust või puust leibadele märkide vajutamise pulki? Missugused need olid, kuidas nimetati? Kas tunti toorest kartulist lõigatud vorme (templeid) leibadele kirjade surumiseks?

Kas tuntakse leiva või karaski küpsetamist kerisel? Kuidas toimus lahtisel kerisel küpsetamine? Missugune oli vanasti leivaküpsetamise ahi? Missugusest materjalist? Oli see

kerisega või keriseta, kummiga või ilma kummita? Kui mõlemad ahjutüübid olid tuntud, siis püüda selgitada, kumb nendest oli vanem ja mis oli ühe või teise paremuseks. Millal tulid kasutusele korstnaga ahjud? Kas siis reheahju veel kasutati leivaküpsetamiseks? Missugustel juhtudel? Anda võrdlevalt endisaegse ja praeguse leivaahju kirjeldus, joonistel märkida ahjude üksikosade rahvapärased nimetused!

Kuidas toimus leivaahju ettevalmistamine leivaküpsetamiseks? Missuguseid abivahendeid kasutati ahju sütest ja tuhost puhastamiseks? Joonis! Missugune ja missugusest materjalist oli vanasti roop (*ribil*)? Millest ja kuidas valmistati ahju-luud? Missugune oli leivalabidas? Kuidas seda kohapeal nimetati?

Kuidas prooviti leivaahju parajust? Kuidas toimus leibade *ahju laskmine*? Kas pandi leibade alla mingisuguseid taimede või puude lehti? Missuguseid? Kas kasutati kasetohtu leibade alla panemiseks? Kuidas selliseid leibu nimetati? Kui palju leivapäitse mahutas vanaaegne reheahi? Missugused olid pätsid kujult ja suuruselt?

Kuidas suleti ahjusuu? Kas mäletatakse ahjusuu kinnimüürimist leibade küpsemise ajaks? Kuidas ja millega seda tehti? Mida siis ette võeti, kui reheahi kippus leivapäitse pealt valgeks jätma? Kas olete kuulnud *moonutisest*? Kuidas seda tehti? Mis paremused on praegusel leivaahjul võrreldes vana reheahjuga?

Mida teatakse *kraapekakust* ja *paistekakust*? Nende kohalikud nimetused.

Kuidas määrati kella puudumisel leibade ahjusoleku aega? Kuidas prooviti leibade küpsust? Mida teatakse kakukellast? Kirjeldada leibade ahjust võtmist ja niisutamist. Leivaga seoses olevaid uskumusi ja kombeid, vanasõnu ja mõistatusi.

Kas küpsetati mõnikord korraga mitu tegu leiba valmis? Mis põhjusel? Kas söödi värsket või vana leiba? Kus säilitati hulgi valmisküpsetatud leiba? Mida võeti ette võimaliku hallitamisohu vastu? Kas on kuulnud ussitanud leivast? Mis sellega tehti? Kas tarvitati ka kuivatatud leiba (näit. kodunt eemal olles)? Kuidas seda nimetati? Kas kasutati kuivatamiseks värsket või vana leiba? Mida teatakse leiva kasutamisest sup-

pideks või pudideks? Valmistamisviis ja rahvapärased nimetused!

Kas leivale lisati ka maitseaineid? Missuguseid? Millal ja miks hakati hapendatud rukkileivale lisama kartuleid? Kas kartulid lisati toorelt või keedetult? Millal hakati valmistama magushaput leiba (*kolmepäevaleiba, keevaveeleiba*)? Kust saadi selleks õpetust ja näpunäiteid? Millal hakati valmistama rukkipüülileiba ehk peenleiba? Anda üksikasjalik kirjeldus nii magushapu leiva kui peenleiva tegemisest.

Kuidas nimetati kohalikus murrakus odraleiba? Kuidas ja millest see valmistati, millega kergitati? Oli see hapendatud või hapendamata taignast? Kuidas tehti *karask*? Kas karaskile vajutati mingeid märke? Mis otstarbel? Kuidas ja millest valmistati *riivikarask*? Kas olete kuulnud kasetohtudel küpsetatud odraleivast? Kuidas seda nimetati? Kas mäletatakse ka nisu- ja tatrajahust karaskeid? Kuidas neid valmistati?

Kuidas nimetati nisuleiba — *vatsk, sepik, röösk, rieska* või kuidagi teisiti? Millest ja kuidas see valmistati? Millega kergitati? Mida kasutati tõstmiseks ehk kergitamiseks siis, kui pärmil polnud? Kas nisuleiba pärmil puudumisel ka hapendati? Millal tuli tarvitusele pärm (*perm, köst, töömes, kargutis, sepp*)? Kuidas seda kohapeal nimetati? Kuidas vanasti pärmil säilitati? Kas mäletatakse ka pärmil valmistamist kodusel teel? Millal tuli kasutusele söögisooda? Kuidas seda rahvakeeles nimetati? Missuguste taignate kergitamiseks tarvitati? Lugu- sid äpardustest sooda kasutamisel.

Millest ja kuidas tehti *sepik (vatsk)*? Kuidas valmistati *röösk*? *Röösa, karaski* ja *sepiku (vadsa)* erinevustest? Kuidas valmistati *hernejahu vatsk*? Mis puhul ja kuidas küpsetati *tairavatsk (tairevatsk, taigrigu vatsk)*? Millal hakati valmistama nisupüülist saia ja kukleid? Millal hakati valmistama kooke ja küpsiseid? Anda üksikasjalised kirjeldused iga küpsise valmistamisest. Nende rahvapärased nimetused.

Pirukad ja korbid. Kas leivategemise ajal valmistati ka pirukaid? Kas pirukatel oli erinimetusi (näit. *vatsk, lihapäts, kõrutisleib, kõrutis, piirak*)? Kirjeldada üksikasjaliselt iga pirukaliigi valmistamist algusest lõpuni! Missuguseid pirukaid

valmistati? Millest ja kuidas tehti pirukatäidis? Selle rahva-keelne nimetus? Kas piruka aluseks või koorukesteks kasutati hapendatud või hapendamata taiginat? Missugusteks piruka-teks kasutati tavalist leivataiginat? Kas küpsetati leivas ka silgu- ja heeringapäid? Kuidas sellist leiba nimetati? Mida teatakse toore muna küpsetamisest leivakakus? Kellele selline kakk küpsetati, kuidas nimetati? Kuidas valmistati *rukkiotska*? Kuidas toimus *kõrutise* ehk *kõrutisleiva* tegemine? Kuidas ja millest valmistati *korpe*? Mida teatakse korbilaudadest? Üksikasjaliselt kirjeldada nii varasemat kui hilisemat korbivalmistus- viisi.

Kuidas ja millest valmistati *verileib* ehk *verikarask*? Kuidas seda kohapeal nimetati? Kas verileib küpsetati ahju põrandal või pannil? Kas tuntakse ka hapendatud verileiba? Selle nimetus.

Mida teatakse erilise mesileiva küpsetamisest? Millest ja kuidas see valmistati?

Kas tuntakse linnasejahust küpsetatud *mähka*? Kuidas seda tehti? Kuidas ja millest valmistati *linnaseleib* (*õlleleib*)? Kuidas seda rahvakeeles nimetati? Kas see pandi ahju pätsi- dena või loobiti küpsema ahju põrandale riputatud tangudele?

Erilistest pühadeks ja pidudeks küpsetatud leibadest. Mida teatakse muistsest jõululeivast? Kuidas seda nimetati, millest ja mis viisil valmistati? Kui kaua niisugust jõululeiba hoiti? Kelle vahel see jaotati? Missugune oli *jõuluorikas*? Millest ja kuidas see tehti? Kas vajutati sellele mingisuguseid märke? Missuguseid? Kus *jõuluorikas* hoiti, millal seda söödi?

Kas mäletatakse erilist näarikakku? Millest ja kuidas see valmistati? Kellele anti? Millest ja kuidas valmistati *nääris*? Millal seda söödi?

Kas on tuntud ka niisugused pühadekakud, mis enne kee- deti pajas lihaleeme sees, pärast seda küpsetati ahjus pruuniks? Millest ja kuidas need valmistati, kuidas nimetati?

Kas mäletatakse erilist pulmaleiba, mis noorikule uude koju kaasa anti? Kuidas seda nimetati (*pulmakakk*, *kerstu- kakk*)? Millest ja kuidas see tehti? Millal söödi? Mida tea-

takse *varrukakust*? Kas on kuuldud erilisest kosjakakust? Kuidas seda nimetati? Millest ja kuidas valmistati *pulmavatsk*?

Nälja- ja hädaleivast. Millest ja kuidas tehti leiba nn. näljaajal, kui järgimööda mitmel suvel vili ikaldus? Kuidas sellist leiba nimetati? Kas seda ka hapendati?

Mida teatakse poolvalminud rukki lõikamisest ja kasutamisest leivaviljaks? Kuidas selline leib valmistati, kuidas nimetati?

Kuidas on tänapäeval lood leiva valmistamisega kodusel teel? Kas leiba, sepikut, karaskit, saia, pirukaid jne. küpsetatakse ise või ostetakse kauplustest. Millest ja kuidas toimub praegu ühe või teise leivaliigi valmistamine? Küsitlemisel jälgida ka eri leivaliikide, pirukate, kookide või küpsiste vanust.

2. PUHTUSEST NING KODU KORRASHOIUST

Koostanud H. Keem

Lasta väga vanadel keelejuhtidel jutustada rahva elujärgest endisel ajal (kui keelejuhid olid veel noored) ja hiljem. Missuguseid hooneid kasutati elu- ja magamisruumideks eri aastaaegadel (kevad, suvel, sügisel, talvel)? Kas jagati eluruumi loomadega? Mis põhjusel? Kas loomad jooksid lahtiselt inimeste hulgas või olid need kuidagi eraldatud? Mida mäletatakse voodi all asuvatest kanakuutidest? Kuidas neid koristati?

Anda ülevaade kõrvalhoonetest, üksikasjaliselt selgitades nende otstarvet. Kas talul (või popsikohal) oli omaette *suveköök* ehk *koda* (*paargu* jne.)? Missugune see oli, millest tehtud? Kuidas oli see sisustatud, milleks kasutati? Võimaluse korral teha joonised ühes murdekeelsete nimetustega kõikide võimalikkude kajas leiduvate asjade ja koja eri osade kohta. Kas oli olemas saun? Kui tihti ja mis otstarbeks seda kasutati? Millal ehitati esimesed käimlad (*kemmergud*, *kimmelgad*, *peldikud*, *nuusnikud*)? Kuidas tuldi toime varem, kui neid polnud?

Kas kanti erilist hoolt elumaja ja selle lähema ümbruse

korrashoiu eest? Milles see hoolitsus seisnes? Kas puhas õu ja kärjaõu olid eraldatud või pääsesid loomad kõikjale? Kuidas hoolitseti maja lähema ümbruse ilustamise ja korrastamise eest? Millal hakati soetama iluaedu? Milliseid puid-põõsaid ja lilli seal kasvatati? Kui tihti puhastati õue ja muru? Kuidas see toimus?

Milles seisnes rehetoas puhtuse eest hoolitsemine? Kuidas olid lood endisaegsete magamisasemete ja voodipesuga? Üksikasjaliselt kirjeldada iga liiki magamisasemeid. Vooditest (*kraikadest, kravatitest* jt.) anda võimalikult täpsed joonised, kus kõik üksikosade nimetused on märgitud. Kui tihti vahetati õlgi (laaste, pilliroogu) magamisasemetes? Millal tulid tarvitusesele padjad, voodikotid ja tekid? Mis täitis nende aset varem?

Kuidas hooldati nurganaisi (äsjasünnitanuid) ja põdejaid? Kuidas hoolitseti nakkushaigete eest? Missugused olid nende magamisasemed ja voodiriided? Kuidas kanti hoolt väikeste laste puhtuse eest? Missugune oli nende hällisisustus? Mida tehti väikelaste hälliriiete ussitamise vastu (jutt voodit märjaks tegevatest ehk allakusevatest lastest)?

Kuidas võideldi lutikate ja karpude vastu? Mida tehti ritikate ja prussakate hävitamiseks? Mida tehti suvel ja sügisel kärbeste tõrjeks? Kas laupäeviti hoolitseti rohkem puhtuse eest? Kas liivatati põrandaid valge liivaga? Kas riputati põrandale jõest või järvest toodud kalmuseid? Mis otstarbel?

Mitu korda aastas tehti rehetoas suurpuhastust? Millal ja kuidas see toimus? Mida teatakse *kerise kergitamisest*? Mis otstarbel, millal ja kuidas see toimus? Kas *kerise* puhastamisel peeti silmas ka erilisi aegu? Kas pärast *kerise* kergitamist puhastati ka rehetoa seinu ja lage? Missugusel viisil?

Kas pidude ja suurte pühade puhul ehti mingil moel ka rehetoa nõgiseid seinu? Mida mäletatakse rehetoa *valgustamisest*, s. o. seinte ja lae valgete kangastega katmisest? Millal ja kuidas seda tehti? Millega ehti neid kangaid? Kas mäletatakse midagi pidulikkudeks juhtudeks peergudest kombineeritud lagedest? Kuidas neid lagesid nimetati? Kuidas valmistuti kosjade ja külaliste vastuvõtuks?

Kus ja kuidas toimus toidunõude puhastamine? Kas oli sel-

leks eriline küürimismold? Kuidas seda kohapealses murrakus nimetati? Anda üksikasjaline ülevaade kõikidest endisaja toidunõudest ja söögiriistadest. Kirjeldada nende puhastamist ja puhastamisvahendeid! Esemetest teha joonised, millel on märgitud üksikosade nimetused! Kui tihti toimus nõude ja söögiriistade küürimine? Kelle hooleks see oli? Millal ja kuidas puhastati suured puunõud (liha- ja kapsatünnid, taariastjad jne.)?

Anda põhjalik ülevaade endisaegsest pesupesemisest. Millest ja kuidas valmistati leelist ehk libedat? Kuidas sellega pesti? Kas tarvitati ka seepi?

Kirjeldada kodusel teel seebivalmistamist. Millest ja mis moel toimus seebi keetmine? Kuidas säilitati seebirasvad ehk seebikraam? Millest see tavaliselt koosnes? Kas oli seebikeetmine iga perenaise ülesandeks või käisid mööda küla elukutselised seebikeetjad? Kuidas reguleeriti seebi kangust? Millest teati, et seep on valmis? Missugused olid hea seebi tunnused? Vigu seebikeetmisel. Kuhu kallati seep hanguma? Kus toimus seebi kuivatamine tarvitamiskõlvuliseks?

Kuidas kutsuti seebi pära (*perä, mugel, soop* jne.)? Mis sellega tehti? Mida teatakse tõrvaseebi keetmisest? Kas tunti ka erilise silmapesuseebi valmistamist? Millal tuli kasutusele seebikivi? Seebi keetmisest seebikiviga. Seebikeetmisel juhtunud äpardustest. Kas tänapäevalgi veel valmistatakse seepi kodusel teel? Millised erinevused on endisaegsel ja nüüdsel seebikeetmisel?

Mitu korda aastas võeti ette suurpesemised? Kas pesti oma pere jõul või võõraste abil talgute korras? Kirjeldada pesemistalguid. Kuidas töö oli jaotatud? Missuguseid sööke ja jookke anti talgulistele? Kuidas hoolitseti lõbustuste eest?

Tähelepanelikult üles märkida pesupesemise murdekeelsed nimetused (*püükimine, põukimine* jne.). Mida tähendab *püügi audmine*? Kuidas see teostus? Millal toimusid *kangaste püükimised* e. *põukimised*? Mida teatakse *lõngade püügist*? Kas hautamine toimus suurtes puunõudes tuliste kivide abil või keedeti leelis ehk libe katlas ja kallati vastavasse nõusse pesule peale? Kas olete kuulnud *kurna uhtmisest* (*kurnatõri-*

kesse järjest tulise vee lisamisest)? Kuidas seda tehti? Missuguseid nõusid ja tööriistu kasutati pesupesemisel ja -hautamisel? Kõikidest esemetest joonised!

Üksikasjaliselt kirjeldada, kus ja kuidas toimus pesupesemine eri aastaegadel? Leotamine. Nühkimine. Virutamine ehk *tõlvatamine*. Hautamine või keetmine. Uhtmine. Pesu kuivatamine. Kuidas siluti pesu? Kuidas toimus *nuiatamine* ehk *kolkimine*? Mida teatakse *vaalimisest*? Missugune oli *vaalikaigas*? Kuidas seda kasutati? Millal tulid tarvitusele esimesed triikraudad? Missugused need välja nägid ja kuidas neid kohapealises murrakus nimetati? Naljaluugusid esimeste triikraudadega töötamisest.

Mis vahe oli endisaegsel ja hilisemal pesupesemisel? Kuidas toimub pesupesemine tänapäeval? Missuguseid nõusid ja tööriistu tarvitatakse? Kirja panna rahvapärased nimetused nii tööde kui esemete kohta!

Ihupuhtuse eest hoolitsemisest vanal ajal ja hiljem. Mitu korda päevas soeti pead (kammiti juukseid)? Millega ja kuidas seda tehti? Kas olid olemas erilised peaharjad? Millest ja kuidas need olid valmistatud? Kas igal perekonnaliikmel oli peasugemiseks oma hari või kasutasid kõik ühte? Millal tulid kasutusele kammid? Missugused need olid ja kust neid saadi? Kas tunti erilisi juuksekasvu edendavaid vahendeid? Kuidas neid pruugiti?

Mida võeti ette, kui pähe asusid elama täid? Kas tarvitati erilist lauda täide tapmiseks? Missugune see oli ja kuidas nimetati? Kuidas saadi lahti täimunadest (tingudest, saerdeist)? Mida teatakse täitalgutest? Kuidas need toimusid? Mitu korda nädalas neid peeti? Kas täirohkusest soodustatult esines erilisi peanaha haigusi? Missugused need olid, kuidas rahvakeeles nimetati? Kas esinesid need täiskasvanutel või lastel? Kuidas raviti?

Kas talvise külmaga magati riides või võeti pesu vääle? Kui riietesse tekkisid täid, kuidas nendest lahti saadi? Mitu korda nädalas peeti täijahti? Kuidas see teostus?

Kas igal hommikul pesti silmnägu? Kas enne söömahakkamist oli kombeks käte puhastamine? Kuidas olid lood puhtusega

toiduvalmistamisel (lehmälüpsmisel, piimakurnamisel, leiva-sõtkumisel, võitegemisel jne.)? Kas perenaised enne toiduvalmistamisele asumist pesid hoolega käed või jätkasid toimetusi lauda juures rokaseks saanud näppudega? Kas toiduvalmistamisel kanti puhtamat põlle, laudatöödel mustemat? Naiste menstruatsiooniaegsest (kuuriietaegsest) puhtusest. Naljalugusid laiskadest ja mustadest perenaistest.

Kas suviti kuuma ilmaga oli kombeks ka jõgedes ja järvedes pesemine? Kui tihti käidi saunas? Missuguseid vahendeid kasutati saunas vihtlemisel ja pesemisel? Kui sauna polnud, kuidas toimus siis ihu puhastamine? Kas vihtlemiseks kasutati ka reheahju või parsi? Kus ja kuidas toimus pesemine? Kas pesemisel kasutati seepi või küüriti end tuhaga? Mil moel karastati keha? Anda põhjalik kirjeldus kogu puhastamistalitusest, pesemisenõudest ja vahenditest? Kas saunas leidis aset ka täikõrvetamine? Kus ja kuidas seda tehti?

Kuidas hoolitseti väikelaste ihupuhtuse eest? Kas neid ka viheldi ja saunutati? Mida teatakse väikelapse *harjaste võtmisest* saunas? Kuidas see toimus? Mis otstarbel? Mida võeti ette haigetega? Kuidas neid puhastati?

Kas saunalised said igal saunapäeval puhta ihupesu ja puhtad rõivad? Mida tehti musta pesuga, kas jäeti see vedelema sauna esikusse järgmise pesupesemiseni või koguti kohe kokku ja pandi likku?

Millal toimus meestel habeme ja juuste pügamine? Millega ja kuidas pügati? Millal tulid kasutusele esimesed habemenoad? Naljalugusid nende esialgsest käsitlemisest. Kuidas kandsid pikahabemelised hoolt oma vurrude ja habeme puhtuse eest?

Kuidas hoolitseti laudas loomade puhtuse eest? Mida tehti kärbeste tõrjeks? Kas hobuseid harjati ja kraabiti? Kas suvisel ajal käidi neid järvedes või jõgedes pesemas (ujutamas)? Mida teatakse hobuste suude rookimisest? Milleks see vajalik oli ja kes seda tegid? Kas ka lehma harjati ja puhastati? Kas oli kombeks lüpsilehmade udarate puhastamine ja pesemine lüpsi eel? Kuidas õnnestus lüpsil puhtusepidamine, kui laut oli virtsane ja kärbseid täis? Võimalikkudest äpardustest lüps-

misel. Kirjeldada lammaste pesemist enne niitmist (pügamist). Mida tehti igapäevaseks lauda korrashoiuks? Kuidas hoolitseti loomade küljeasemete eest? Millal oli põhjalik lauda puhastamine? Kuidas see toimus?

Mitu korda aastas ja kuidas teostus aitades ja kraami pani-paikades suurpuhastus? Miks oli see vajalik? Kuidas võideldi koide vastu? Mida tehti hiirte ja rottide tõrjeks? Kuidas hoiduti jahusse tekkivatest *muttidest* ja ussidest? Mida võeti ette, kui jahud muutusid mõruks ja *läksid tangu* (hakkasid elama)?

Käesolevas töös tuleb panna pearõhk vanimale, kadumisohus olevale materjalile, selle kõrval aga põhjalikult kirjeldada ka kodanlusaegset ja nüüdset olukorda. Eriti hoolikalt peetagu silmas tööde ja esemete kohalikke nimetusi!

3. SÜNONÜUME

Koostanud A. Annist

Meie murdekogudes on rikkalikult sõnavaralist materjali ainelise kultuuri valdkonnast. Suhteliselt vähe on süstemaatiliselt kogutud sõnavara abstraktsete mõistete alalt. Käesoleva küsitluskava kaudu püütakse osaliselt täita seda lünka. Selle küsitluskava järgi kogutav materjal peaks aitama paremini tundma õppida eesti keele sõnavara abstraktsete mõistete alal, sellega seoses ka rahva psühholoogiat, tema eetilist ja esteetilisest maailmavaadet. Siin on siis ala, kus üksteisele käe annavad keeleuurimine, folkloristika ja etnograafia. Teiselt poolt võib kogutav sõnavara täiendada meie kirjakeelt uute sõnadega ja ilmekate väljenditega, mida vajavad eriti meie kirjanikud ja tõlkijad.

Allpool on toodud rida abstraktset laadi sõnu teatavate rühmade kaupa. Iga sõna puhul esitatakse selle sõna *s ü n o n ü ü m e*, s. t. teisi sõnu, mis annavad edasi sama mõistet ühe või teise tähendusvarjundiga. Näiteks tuuakse sõna **magama** sünonüümidenä *suikuma, uinuma, puhkama, hingama, nors-*

kama jt., sõna **jooksma** sünonüümidenä *liduma*, *leekima*, *lendama*, *litsuma* jt.

Kaastöölise ülesandeks on selgitada:

1) missuguseid loendis esitatud sõnu tuntakse kohalikus murrakus;

2) missugused on nende sõnade tähendusvarjundid;

3) kas tuntakse kohalikus murrakus veel selle tähendusega sõnu ja missugused on nende tähendusvarjundid.

Sõnad tuleb üles kirjutada tingimata koos lausenäidetega või koos väljakujunenud pikemate piltlike ütluste või fraseoloogiliste väljenditega. Üksiksõna registreerimisest ilma lausenäideteta on vähe kasu.

1. Mitmesuguseid eluprotsesse ja toiminguid

Sööma: nippima, nokkima, nosima, helpima, supsima, pistma, uhtma, õgima, kugistama, ahmima, ahmerdama, neelustama, näljastama, kere täis virutama, süüa otsima, lõmpsima jne.;

n i m i s õ n a d e s t: õgard, söölas, söömar, söödik jne.

jooma: riitsima, lakkuma, lintsuma, kõõnima, kaanima, tipsutama jm.

magama: suikuma, uinuma, puhkama, hingama, tossama, norskama, nukkuma;

n i m i s õ n a d e s t: unekott, unimüts

lööma: tonksama, tõukama, äigama, virutama, valama, malgutama, vemmeldama, nähvama, sähvama, lahmima, (ühe ära) andma, mõõtma, vinnama

käima: tapsima, tipsima, hiilima, paterdama, kobima, komberdama, vänderdama, kooberdama, kõmpima

jooksma: sudima, liduma, leekima, lendama

sõitma: kihutama, nelja ajama

häälitsemisest ja karjumisest: piuksuma, siutsuma, kiunuma, kilkama, susisema, sumisema, mõrisema, mõirgama, tõrisema, klähvima, inisema, vinguma.

kõnelema: vadistama, sädistama, kobisema, kõbisema, mulisema, mulama, pobisema, pomisema, ümisema, latrama,

patrama, lõugutama, sõnuma, sajatama, kriiskama, lali-
sema, lorama, torisema, juttu võrama, lõmpsima, lõõpima
laulma: leelutama, kõõrutama, kilama, jorutama, lõõritama, lak-
sutama, siristama
nutma: tõnnima, tõinama, uluma, vinguma
naerma: kõkutama, kihistama, lagistama, rõkkama, irvitama

2. Kehalisi või vaimseid omadusi

Tugev: kõva, kange, marukange, jõuline, vägev, tüse, turjakas,
atsakas, rinnakas, prisk(e), tursk(e), sitke, vägimees,
vägilane, kangelane, mehemürakas, jõmm, jõu-jüri, kõva
kondiga
nõrk: nõder, vaevane, nahk, armetu(ke), näss, tühipaljas, kiit-
sakas
vana: tudi, rauk, vana kõbi
noor: nooruke, nol, piimahabe, kollanokk, tattnina, varsaohtu

3. Mõistuse omadusi

Tark: tarkpea, arukas, oiukas, taibukas, hea nõuga, mõistlik,
arupidaja, ettemõtteleja, ettevaatlik, selge peaga või aruga,
lahtise peaga, tal on palju aru, oidu, uidu peas, ta pea
jagab
rumal: loll, puru loll, narr, nõdra aruga, nõdrameelne, nõutu,
meeletu, mõtlematu, juhm, tume, tola, tobu, tobe, totter,
tohman, tuiam, mühkam, tõmbi aruga, unimüts, tolvn,
tolavanka, turak, kõva peaga, puupea, tainapea, kõlu-
pea, kapsapea, pudrupea, turbapea; tal pole meelt
peas
kergeemelne: kergats, kerplane, kerge (aruga), kehkenpüks,
kehkadivei, tühitu, tühipaljas, uih-aih
veidrik: kentsakas, isevärki
tuim: tuhmi olekuga
erk: ärksa vaimuga, teravmeelne

4. Iseloomu omadusi

Vagur: aeglane, unine, rahulik, vaikne, tasane, tasase meelega, hiljuke, kaaluja, vähese jutuga, pika toimega, kõhmitseja, jorutaja, veritaja

norutaja: nukrutseja, kurvameelne, nosutaja

äge: keevavereline, keevask, keevaline, tormakas, peru, rajujärsk, äkiline, tulipea

visa: kangekaelne, jonnakas, jonni ei jäta

lõbus: naljataja, naljahammas, hambamees, terava keelega, naaskel, nähvits, vigur, vigurivänt, vembumees, võrukael, lõõpija, vallatu; heidab nalja, viskab villast

lobiseja: lobamokk, loravanka, lahverdaja, latraja, laterdaja, tatraveski, latatara

julge: südi, vapper, vahva, kartmata, hulljulge, mehine, külma kõhuga

arg: argpüks, jänespüks

5. Suhtumine töösse

Saamatu: toss, tossike, käpard, pusa, puss-käpp, soss-sepp, nosu, nosija, jorutaja, lorutaja, loru, atu

laisk: logard, looder, logeleja, vedelvorst, vedeleja, venivillem, seanahavedaja, täi, villane, luuslangi löõja

hooletu: ripakile jätja, ripakas-räpakas, lõga, ligadi-logadi

töökas: virk, usin, agar, käre, tragi, kärmas, nobe, vilgas, tubli, hoolikas, innukas, püüdlik, visa, vaimuga, ettevõtlik, hakkaja, töö kiskuja, töö murdja, töö tõmbaja, askeldaja, sekeldaja

6. Suhtumine kaasinimesse

Lahke: ladusa jutuga, kena olekuga, ladna, heatujuline, heasüdamlik, mõnus

hea: helde, hell, õrn, kaastundlik, abivalmis, ohvrimeelne, suuremeelne, lahtise käega, aitaja, arusaaja, pehme südamega

pahur: torssis, põrnitseja, vimmas, turjas, vihapidaja
karm: kalk, kaleda südamega, kõvasüdamlik, julm, kõleda ise-
loomuga, armutu, halastamatu
kuri: õel, tige, paha, halva südamega, sandi südamega, sant
mees, siga mees, kurat mees, närija, norija, rästik
tühi jutt: keelepeks, küla kellaja, laim, teotus
kiusakas: kiusu või jonni ajaja, jonnakas, kiusakas, jonnipunn,
sänikael, väänkael
kade: kadekops, kadedus, kadestama, pahatahtlik
avalik: avameelne, lahtise olekuga
salalik: salauss, salakaval, susija, vana tõhk
needima: vanduma, vande all olema, sajatama
tujukas: pirtsakas, pirts, turtsakas, hepik, peps, nipsakas, tem-
butaja, peru
auahne: ettetikkuja, trügija, ronija
edev: edvistaja, eblakas, hilpharakas, harakas, kekutaja
ihne: kitsi, kitsipung, koonerdaja, tingis, niru(taja)
ahne: ahnepäits, ahnitseja
toores: jäme, jõhker, jõhkard, lihunik
viisakas: viisipärane, peenetundeline, kombelik
väiklane: sallimatu, kitsas, ahtameelne

7. Ühiskondliku elu ala mõisteid

Ühiskond: sugukond, suguselts, sugu, hõim, veri, vald, kihel-
kond, riik
õiglane: õige meelega, õigusetegija, õigusenõudja
kohus: kohustus, seadus
aus: auline, auväärt, aus nimi, au ja kuulsus, auahne, auamet,
aumees, täitsamees, väärt mees, tubli mees, mees
tootus: vanne, käeandmine, lubadus
ustav: truu, kindel, kindla meelega, usaldus, väheusaldatud
üllas: õilis, suursugune, kõrgemeelne, kallimeelne
ülekohus: väärus, vägivald; väärititegija, (enda poole) kiskuja,

saamamees, kurnaja, vereimeja, nülgiija, mitme naha
võtja, verekaan, riisuja, rööviija

kelm: sulii, kaak, heris, varas, masuurikas, karmantsik

varastama: sisse tegema, nähvama, ära vehkima, ära hingama

pugeja: trügiiija, lõmitaja, tallalakkuja, ilalakkuja, kintsukaa-
piija

meelehea: altkäemaks; määrima

valetaja: laimaja, teotaja, mustaja, luiskaja, pööraja, keerutaja

petis: alatu, nurjatu, autu, nārukael, pätt

rikas: jõukas, suurnik, kaukamees, võimumees, jõmm

kõrk: uhke, ülbe, ninakas, toores, nina püsti, kiitleja, hoopleja,
praalija

vaene: kehv, armetu, hädavares, näljarott, õnetu, õnnetuse
hunnik, kaltsakas, nārupundar

häda: vaesus, viletsus, kehvus, puudus, kitsikus; nälga nägema,
verist nälga nüpeldama

armuand: armuleib; armu andma, halastama

alandlik: sõnakuulelik, sõnavõtlik, vähenõudlik, pai, pehmeke,
libekalts

kangekaelne: jonnakas, sõnakuulmatu, tõrges, vastuhakkaja

8. Muid psühholoogilisi mõisteid

Mõtlemata: mõtisklema, arvama, arvestama, kaaluma, kavat-
sema, oletama, juurdlema, puurima, taipama, silmas
pidama, käsitlema

mõte: idee, aade, põhimõte, mõtte väljendus, püüdmine

meel: paha meel, rõõmus või kurb meel, tark meel, meelehai-
gus, pole meelt peas, meelt mööda, meelejärelle, meele-
olu, meeldiv

mõistus: aru, taip, teadvus, meelemärkus; laps hakkab märkama

tajuma: taipama, aru saama, mõistma

aisting: tundmine, külmatunne

emotsioon: tundmus, meeleliigutus, meeleolu, hea või halb
tuju

rõõm: lõbu, lust, ilutsemine, hea meel

valu: vaev, mure, piin, kurbus, lein, rõhutud olek, tusk, tusane,

ahastus, ahistav tunne, masendus, meelegaigus, süda on raske, südamevalu, vaev on südamel

ehmatama: jahmatama, jahmuma, vappuma, võpatama, vapustatud olema, verest ära langema, ähmi täis olema, pabinas olema

kärsima: (meelt) maldama, kärsitu või kärsik olema

instinkt: vaist, loomusund, oma loomulik viis

mälu: meelepidamine, mäletama, mälestus

aimus: etteaimus, ootamatu, ettearvamatu, üllatav

iseloom: meelelaad, loomus, olek (on tõsise olekuga)

sisetunne: südametunnistus, südame hääl

pärima: pärandama (iseloomu omadusi); veri (julge veri, väärt veri, vaga veri, nõrk veri); aus või uhke suguselts, alatu, madal suguselts. Mil määral ja kuidas seda peeti pärandatuks vanemaist lastele?

9. Mõisteid ilu valdkonnast

Ilus: kaunis, tore, uhke, ehtne, haarav, «naljakas» (= ilus), võluv, hurmav, hirmus ilus, kole ilus, vaimustav, ideaalne, kihvt ilus

ülev: auline, pidulik, pühalik, kõrge

meeldiv: armas, meele järgi, kena (kene)

ere: säre, särav, hiilgav, hele, kirgas

inetu: kena (halvas tähenduses), vastik, jälk, vastumeelne, mage, lääge, lame

hirmus: kole, järe, hirmuäratav, jube, õudne, salapärane, kummaline, värisema panev, vapustav

must: ropp, kasimatu, määrdinu, toores

ilmekas: kujukas, selgejooneline

koomiline: veider, naljakas, halenaljakas, naeruväärne, kent-sakas, pentsik, metsik

traagiline: kurb, kurblik

graatsiline: paindlik, sujuv, kergejalgne

Kogutud materjali tuleb korraldada nii nagu muudki sõnavaralist materjali. Andmed iga sõna kohta tuleb esitada eri sedelil. Kui ühel ja samal sõnal on mitu erinevat tähendust

või tähendusvarjundit, siis andmed iga tähendusvarjundi kohta esitatagu jälle eri sedelil.

Kogutud sõnavara ei tule asetada mitte tähestikulisse järjekorda, vaid koondada sisu järgi mõistelistesse rühmadesse. Ühe sõna sünonüümid paigutatagu kokku, kusjuures ette asetada sedel märksõnaga, milleks on antud rühma kõige tavalisem, üldtarvitatav sõna. Näiteks sõnade *suikuma, uinuma, puhkama, hingama* puhul on märksõnaks *m a g a m a*, sõnade *südi, vapper, vahva, kartmata, mehine* puhul on märksõnaks *j u l g e j n e*.

Sellised sõnarühmad on soovitatav koondada veel suurematesse mõistelistesse rühmadesse. Rühmitamisel võib võtta eeskujuks toodud küsitluskavas esitatud sõnarühmad.

Kui kogu küsitluskava põhjalik läbitöötamine teeb raskusi, oleks soovitatav süveneda eriti mõnesse üksikalasse ja püüda selle kohta materjali saada võimalikult palju. Seejuures ei ole tarvis piirduda üksnes küsitluskavas toodud rühmadega.

Küsitluskava järgi kogutud materjaliga võib osa võtta Emakeele Seltsi murdeainete kogumise võistlusest.

Materjali kogumisel tuleb silmas pidada, et kõike ei saa teada otsese küsitlemise teel. Tuleb kasutada vaba vestlust või isegi teiste vestlust või (provotseeritud) vaidlust pealt kuulata. Alati tuleks üles märkida, kellelt on üht või teist lauset või väljendit kuulnud. Kui mõned andmed on üles kirjutatud oma mälu järgi, ilma konkreetse keelejuhita, tuleb see ära märkida. Emakeele Seltsile esitatav materjal peab igal juhul olema usaldatav.

Nii sõnasedelite kui ka täiendavate selgituste saamiseks pöörduda Emakeele Seltsi poole (Tallinn, Estonia pst. 7).

1957. AASTA MURDEMATERJALI KOGUMISE VÖISTLUSE TULEMUSED

Eesti NSV Teaduste Akadeemia juures asuv Emakeele Selts korraldas 1957. aastal Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni 40. aastapäeva tähistamiseks murdematerjali kogumise võistluse. Tähtajaks, 7. novembriks 1957, esitati võistlusele 31 tööd kokku 1273 lehekülje ja 5095 sõnasedeli ulatuses. Tööde läbivaatamiseks moodustati Emakeele Seltsi liikmetest viieliikmeline žürii koosseisus: esimees — prof. A. K a s k, liikmed — filoloogiateaduste kandidaat M. M u s t, dots. P. P a l m e o s, Keele ja Kirjanduse Instituudi teaduslik töötaja S. T a n n i n g ja ajalooteaduste kandidaat A. V i i r e s. Tööde läbivaatamisel ilmnis, et osa võistlusele esitatud töid ei vastanud võistluse tingimustele (mõned olid kirjutatud kirjakeeles, oli esitatud murdekeelseid kirjanduslikke katsetusi jne.). Nende kõrval oli aga rida sisukaid ja väärtuslikke töid, mistõttu žürii otsustas ettenähtud kolme auhinna asemel välja anda kaheksa auhinda: kaks esimest à 600 rubla, neli teist à 400 rubla ja kaks kolmandat auhinda à 300 rubla. Peale selle märkis žürii tunnustavalt seitset tööd, määrates neile ergutusauhinnad Emakeele Seltsi uuemate väljaannete näol («Emakeele Seltsi Aastaraamat III, 1957» ja «Pajatusi põhjarannikult»).

E s i m e n e auhind määrati:

1) sedelkogule «800 murdesõna või rahvapärast väljendit» (Karksi, märgusõna «Naturalia non sunt turpia»), autor Eduard J o n a s (masina-traktorijaama valvur) Abja rajoonist Karksi-Nuiast;

2) murdetekstile «Jahindus» (Karja, märgusõna «Jahiline»), autor Aadu T o o m e s s a l u (puusepp) Orissaare rajoonist Laimjalast.

Teise auhinna said järgmised tööd:

- 1) murdetekst «Endisaegne elu külas. II Ühiskondlik elu» (Jõhvi, märgusõna «Mälestus»), autor Endel Mets Kiviõlist;
- 2) sedelkogu «Kihnu kohanimed» (märgusõna «Ogarull»), autor Theodor Saar Kihnust;
- 3) sedelkogu «Murdesõnu Urvastest» (märgusõna «Simpleks»), autorid Elfriede Siil ja Karl Madi Tartust;
- 4) murdetekst «Vanaaegsest põllupidamisest» (Laiuse, märgusõna «Tõruvõsu»), autor Priidu Tammepeuu (õpetaja-pensionär) Jõgeva rajoonist Sadalast.

Kolmanda auhinna said:

- 1) murdetekst «Jutustusi kodukoha minevikust» (Jõhvi, märgusõna «Raudse»), autor Endel Mets Kiviõlist;
- 2) murdetekst «1905. a. sündmusi ja elu-olu Pöides» (Pöide, märgusõna «Pöidlane»), autor Aadu Toomesalu Orissaare rajoonist Laimjalast.

Ergutusauhind määrati järgmiste tööde eest:

- 1) murdetekst «Vanaema jutustus Hanila kihelkonna vana-dest pulmakommetest» (Hanila, märgusõna «Nirk»), autor Ida Avekukk (õpetaja) Lihula rajoonist;
- 2) sedelkogu «500 rahvapärast väljendit» (Räpina, märgusõna «Kauri Salo»), autor Samuel Karopun Räpinast;
- 3) sedelkogu «500 murdesõna Pärnu-Jaagupist» (märgusõna «Mare Muinaste»), autor Salme Kasesalu (kolhoosnik) Pärnu-Jaagupi rajoonist;
- 4) sedelkogu «Murdesõnu Käinast» (Hiiumaa, märgusõna «Käina dialekt»), autor Uno Kiisa Hiiumaalt Käinast;
- 5) sedelkogu «Murdesõnu Tarvastust» (märgusõna «Tarvastu»), autor Endel Priidel (kirjastusala töötaja) Tallinnast;
- 6) sedelkogu «500. murdesõna või rahvapärast väljendit» (Rõngu, märgusõna «Tartlane»), autor Rein Zirk (sidejaoskonna ülema abi) Elva rajoonist Rannust;
- 7) murdetekst «1905. aasta revolutsiooni sündmustest minu kodukohas» (Laiuse, märgusõna «Jüri Läks»), autor Priidu Tammepeuu Jõgeva rajoonist Sadalast.

Toimunud võistlust tuleb pidada täiesti õnnestunuks.

MÄRKMEID 1957. AASTA VOISTLUSTÖÖDEST

S. TANNING

1957. aastal Emakeele Seltsi poolt korraldatud murdematerjali kogumise võistlus tõi kokku rikkalikult väärtuslikku murdeainestikku. Võistluse eesmärgiks oli saada head ja usaldusväärset materjali, mida oleks võimalik kasutada edaspidises teaduslikus uurimistöös. Sellest asjaolust tingituna seati võistlustöödele küllaltki suured nõuded. Et selgitada, kas ja kui võrd iga üksik võistlusele esitatud töö vastab neile nõuetele, analüüsitakse siinkohal neid töid sisuliselt. Vaatleme alljärgnevalt võistlustöid kolme rühmana: 1) murdetekstina eri teemadel kirjutatud tööd, 2) kohanimed, 3) murdesõnavara (sedelkogu-dena). Lõpuks esitatakse märkmeid nende tööde kohta, mis ühel või teisel põhjusel ei vasta võistlustöö tingimustele.

Kaks võistlustööd on pühendatud 1905. a. sündmustele. Töö «1905. a. sündmusi ja elu-olu Pöides» (märgusõna «Pöidlane») on nii sisuliselt kui keeleliselt tähelepannev ning vastab täiesti võistlustööde nõuetele. Ülevaate väärtust suurendab eriti see, et on kujutatud revolutsioonieelseid olusid Pöides, eeskätt mõisa ja talurahva vahekorda.

Töö sisaldab 48 lk. (11 lk. lisa) elavalt jutustatud ehtsat murdekeelset teksti lihtsustatud transkriptsioonis, lisaks veel jooniseid ja fotosid (muuhulgas ka keelejuhi foto) ning kaart, millele on märgitud sündmuste kohad. Murdesõnad koos põhivormide ja seletustega on esitatud töö lõpus tähestikulises järjestuses. Seletused on täpsed ja asjakohased. Sõnastik oleks võinud veelgi täielikum olla. Sõna tähenduse seletust oleks oodanud näit. sõnade *uurt* (lk. 5), *labu* (lk. 9), *kurgusid* (lk.

21), *ergust* (lk. 14), samuti väljendi *koõse üles ole muret mitte* puhul. Iga teksti lõpul on toodud jutustaja nimi, selle vanus, sünniaasta, koht (küla) ja üleskirjutamise aeg.

Teine sama teemat käsitlev töö («1905. aasta revolutsiooni sündmustest minu kodukohas», märgusõna «Jüri Läksi») kirjeldab vastavaid sündmusi Sadalas (Laiuse Tähkveres). Konkreetseid fakte on esitatud rikkalikult. Vastandina Põide samasisulisele tööle, ei ole Sadala oma keeleliselt täiesti laitmatu, see ei kajasta täielikult ja täpselt kohalikku murrakut. Jutustajaks on valitud isik, kes on pärit küll idamurde alalt, kuid ei ole kogu aja samal kohal elanud. Seetõttu on sõnastus kohati ühiskeelne. Siin-seal libisevad sekka täiesti kirjakeelsed väljendid ja sõnad nagu *olenema, rikastama, koosnema, idee* jt. Lauseehitus on üldiselt kirjakeelepärane. Andmed on toodud ainult ühe jutustaja kohta. Tegelikult pärineb andmestik mitmelt isikult.

Ulatuslik töö «Endisaegne elu külas» (märgusõna «Mälestus», Jõhvi) materjal on kahtlemata tõepärane, kannatab aga hõreduse all. Mitmeid olulisi küsimusi puudutatakse vaid lühidalt ja üldsõnaliselt (näit. seltsid, koorid, kool ja kooliskäimine, käsitöölised, videvikul käimine jt.). Töös leiduvad huvitavad rahvajutud ja mälestused pole mitmel korral teemaga otsest seotud. Töö on täiesti murdekeelne. Töö lõpus on toodud sõnaseletusi ja andmed keelejuhi kohta. Tööle oleks kasuks olnud, kui oleks käsitletud mitut keelejuhti. Vooris käimist oleks tulnud pärida meestelt.

Huvitavaid kirjeldusi kodukoha minevikust korralikus murdekeeles sisaldab töö «Jutustusi kodukoha minevikust» (märgusõna «Raudse», Jõhvi). Kõigiti usaldatav töö käsitleb kohalike olusid, esitab kohanimesid, kohamuistendeid, skeemetalude asukohast jm.

Vanaaegset põllupidamist käsitleb samanimeline töö Põhja-Tartumaalt (varjunimi «Tõruvõsu»). Sisult ebaühtlane, mitte-*tihe*, vestelise ilmega töö pakub kultuurilooliselt mõndagi väärtuslikku. Töö on ka etnograafiliselt tähelepandav. Ta annab ülevaate kõigist olulisematest põllumajanduslikest töödest, haarates seejuures kohati laiemaltki omaaegset olustikku. Ilme-

kalt on valgustatud ka sotsiaalseid vahekordi endisaegses külas (mis taolistes ülevaadetes enamasti kõrvale jäävad). Mõningal määral vähendavad töö väärtust kordumised ja siinseal leiduv asjasse mittepuutuv materjal. Keeleliselt on töö keskpärane, esitab tüüpilist Põhja-Tartumaa kõnekeelt rohkete uuemate kirjakeelest pärinevate joontega.

Huvitavat ainekku pakub «Jahindus» (märgusõna «Jahiline») Pöidest. Etnograafiliselt annab töö usaldatava ülevaate kohalikust faunast koos andmetega eri loomaliikide kütimisest. Viimaste osas jääb esitus juba materjali enda iseloomu tõttu paratamatult mõnevõrra hõredaks, sest jahinduse alal on Eestis üldse säilinud vähe muistset ja omapärast. Peale loomade ja lindude kütimisviisi (ühes ilmekate joonistega) on esitatud jahimeeste jutte, tähelepanekuid loomade eluviisist jm. «Jahinduse» puhul olgu märgitud, et pealkiri ei vasta täiesti sisule.

«Vanaema jutustus Hanila vanadest pulmakommetest» (märgusõna «Nirk») on kõigiti väärtuslik ja usaldatav töö. Mõnes osas (näit pulmatoidud) oleks oodanud veelgi üksikasjalisemaid seletusi. Jutustuses on tabatud ehtsalt rahvapäraselt esitusviisi ja kohalikku murdepärasest sõnavara (*tungus, tukus, aumees, saunja, käeanded, koeranoorik* jne.). Autor osutab tõsiselt huvi ja häid eeldusi murdeainese kogujana. Soovime, et ta jätkaks selletaoliste jutustuste kirjapanemist oma kodumurdest.

Teise rühma möödunud aasta võistlustööde hulgas moodustavad kohanimed. Eeskujuliku tööna väärib esile tõstmist täielik Kihnu saare kohanimede kogu (märgusõna «Ogarull»). Vastavalt nõuetele on iga kohanime sedelil näidatud koha asupaik võrreldes teiste püsivate kohtadega. Iga koht on kantud kaardile. On esitatud käändevormid kohanime tarvitamisest. Seletusi on nõutatud 12 kohalikult inimeselt. Asjatundlikult ja usutavalt on osutatud mitmelgi korral nime algupärale (näit. *Kibuse* — sõnast *kibuvits*, *Kuika* — linnunimetusest *kui-gas*; *Leede küng* puhul — *küng* = küür, *Looma rava* (luõm = loomus) jne. Töö on oskuslikult ja hoolikalt tehtud. Ainsaks puuduseks on see, et pole esitatud murdekeelseid lausenäiteid, millest selguks kohanimede tarvitamine. Eriti oleks oodanud

Kihnule iseloomulikkude kohanimede — *Argõtõalune, Sangõtõ Leede, Karõtõ mua, Imutlaid, Kahutagune* jt. puhul lähemat maastiku iseärasuste, maapinna iseloomu jne. (murdekeelset, keelejuhi sõnastuses) kirjeldamist. Siit järgneb korrespondendile edaspidiseks ülesanne, täiendada seda kogu murdekeelsete seletustega, kohamuistenditega ja muu taolise ainekuga.

Räpina rajooni Värskä külanõukogu piirkonna kohanimede (mürgusõna «Setu») loendis (5 lk.) pole lähemalt märgitud, kus vastav koht asub; samuti pole näidatud, kuidas üht või teist nime kohapeal kasutatakse. Autorit tuleks paluda kohanimede kogumist jätkata vastavate juhendite kohaselt ning koostada täielik kohanimede kogu.

Märkmeid kohanimede kohta leidub mitmetes teisteski töedes, need ei ole aga vormistatud nõuetekohaselt ja seetõttu ei ole kasutatavad materjalina teaduslikus uurimistöös.

K o l m a n d a rühmana vaatleme sõnavaralisi võistlustöid, mida esitati kõige arvukamalt. Nende hulgas väärrib esiletõstmist eriti Karksi kogu («800 murdesõna või rahvapärast väljendit», mürgusõnaga «Naturalia non sunt turpia»). Töö on nii märkimisviisilt kui ka sisuliselt laitmatu. Sõnade valik on teostatud hästi läbimõeldult, ülesandele vastavalt. Peamine tähelepanu on pööratud karksi murraku iseloomulikkudele murdesõnadele, nagu *arbeldama* 'talitama', *harjustama* 'tutistama', *runnel* 'nõlv, järsak, kallas, perv', *särbuma* 'kõrbema', *kurtma* 'seisma, jõude olema', *osatama* 'haiget kohta uuesti vigastama', *paetama* 'peitma', *kolatsimed* 'linakuparde peksmisel saadud jäätmed, «põhk», *meos* 'rumal, saamatu, räpane', *rehik* 'rühi-kas, erk, uhke', *rähmik* 'patrik, võsastik, rägastik', *udus* 'kärmas, kiire, nobe, vilgas', *utnik* 'väikese maja, onni omanik'. Teiseks karksi sõnavarakogu väärtuseks on see, et sõnade tähendusi on põhjalikult jälgitud ja küllaldase täpsusega edasi antud. Teatavasti on sõna tähenduste täpne ja õige seletamine suurt tähelepanu nõudev töö. Sageli on sõnadel peale põhitähenduse rida kõrvaltähendusi, ülekantud tähendusi, erilisi tarvitamisviise, mida kogu ja peab silmas pidama.

Teine silmapaistev murdesõnade kogu on «Murdesõnu Urvastest» (mürgusõna «Simpleks»). Ainek on kõigiti usal-

datav. Korrespondent on kasutanud mitmeid keelejuhte, nende hulgas mõned üle 90 a. vanad. On kasutatud foneetilist transkriptsiooni. Mõned tarbetud iseärasused märkimisviisis kui ka lahkuminekul käibelolevaist lühenditest (lühendid: kog, = märkus murdekogujalt, mup, = mitteurvastepärane, ha = harvaesinev, sgl. = sageli esinev jt.) raskendavad kogu kasutamist. Sõnatähendusi on Urvaste kogus hoolikalt jälgitud. Siiski esineb mõningaid küsitavusi, näit. *joordlikane* täh. 'auklik, künklik' pole täpne. Ootaksime rohkem lausenäiteid. Mitte täiesti vastav on seletus *koolesklema* 'hinge vaakuma, elu ja surma vahel heitlema'. Ei ole otstarbekohane mitut eri tähendust kirjutada samale sedelile, näit. *kants* 1. 'leiva ots', 2. 'vikati osa, millega vikat kinnitatakse varre külge'.

Ka teised sõnavaralised võistlustööd annavad mõndagi väärtuslikku lisa meie keelearhiivi kogudele. Pärnu-Jaagupi kogu «500 murdesõna Pärnu-Jaagupist» (märgusõna «Maie Muinaste») sisaldab huvitavat materjali, häid tähelepanekuid murrakust. Kahjuks jätab soovida kirjapaneku täpsus kui ka sedelite vormistamine. Eri tuletised on sageli ühel sedelil. Kirjakeelne märksõna ei vasta murdekujule (näit. *a b l a s* all on toodud *able* ja *ableste*, viimased kaks vajavad aga omaette märksõna ja need tuleb kirjutada eri sedeleile. Teistest tehnilist laadi puudustest, mis tavaliselt esinevad algaja töös, mainitagu järgmisi. Märksõnaks on mõnikord pandud käsitlusluse sõna tähendust selgitav sõna (näit. *ahتما* asemel — *reht üles panema*). Nimetava käände vormi või *ma*-tegevusnime asemel on asetatud märksõnaks mingi muutevorm (näit. *aida-tes*, *kaenlasse*, *kumba*). Murdeandmed on usutavad. Ükiskjuhtumeil on sõnatähendust üsna täpselt edasi antud, näit. *pane-tama* 'tuimaks muutuma', *sudima* 'kibedasti tõttama', *teht* 'töötegemine ehk töosaavutus'. Töö väärtuseks on muuhulgas seegi, et see sisaldab kümme-kond haruldasemat murdesõna: *hõrk'* õhin', *kopar* 'kõikuv', *kiilutama* 'vallatlema', *kabestama* 'korrastama', *käritama* 'kärkima', *tolkama* 'pilkama', *põtkuma* 'kiiresti vehkima' jt. Sõnavalik on üldiselt aga juhuslik. Kirjaviis on kirjakeelepärane, mõnel korral on märgitud ka välteid. Keelejuhi valikul on tehtud viga, mida võib ette heita mitmele võistlus-

töö autorile. Keelejuht on liiga noor (51. a. vana). Edaspidi tuleb jälgida rangemalt nõuet: kirjapanekud teha kõige vanemate põliste kohalikkude inimeste kõnest.

Tarvastu sõnavarakogus («Murdesõnu Tarvastust», märgusõna «Tarvastu») on püütud kasutada teaduslikku transkriptsiooni, kuid selles esineb suuri eksimusi. Keelejuhid on valitud ebaõnnestunult. Liiga noortelt (20—28 a.) saadud ainek on vähepakkuv. Mitmed keelejuhid pole kohalikud elanikudki. Mainitud põhjustel ainek ei ärata usaldust. Kogu ei sisalda ainult murdesõnu. Peatähelepanu on pööratud fraseoloogilistele väljenditele; nende hulgas esineb rida uuemaid. Vormistikku on toodud vähe. Sõnakogu sisaldab mõningaid mulgi murde sõnu: *vilbus*, *artsik* (kirumissõna), *kiiam* 'vallatu laps', *koldas* 'kallas', *vahkama* 'lõõtsutama' jt.

Rõngu sõnavara («500 murdesõna või rahvapärast väljendit», märgusõna «Tartlane») on korrektselt vormistatud. Sõnavalik ei ole täiesti ülesandele vastav — on esitatud ülekaalukalt üldkeele sõnu. Keelejuht on liiga noor (sünd. 1906. a.), seetõttu kogu materjal on uuevõitu. Lausenäited on enamasti ühiskeelsed. Mõnel korral on eri tähendused kantud samale sõnasedelile, näit *pidama* 1. 'hoidma', 2. 'sunnitud olema'. Selleski kogus leidub mõningaid huvitavaid murdesõnu: *künarootsu* 'kägerasse', *ront* 'heinasaad', *rautatama* 'kõplama', *sõeldama* 'külma tõttu valutama', *seeduma* 'vettima, tohletama', *kablutama* '1. tuhatnelja kihutama, 2. köietama, ketitama'.

Käina sõnavarakogu («Murdesõnu Käinast», märgusõna «Käina dialekt») on nõuetele vastavalt vormistatud: on toodud muutevorme, selgitatud tähendusi (kuigi mittepiisavalt), lausenäiteid sõnade tarvitamisest, keelejuhi nime algustähed ning vanus ja külanimi, kust andmestik pärineb. Töö on huviga ja püüdlikult tehtud. Kogujal on teraseid tähelepanekuid kodumurdest. Väliselt näib kõik korras olevat. Lähemal tutvumisel ainekuga ilmneb siiski küsitavusi, millest nähtavasti algaja ei ole teadlik. Seepärast juhitage tähelepanu mõnele puudusele. Käina murrakus *h*-d sõna algul ei hääldata, järelikult mitte *hukkas* vaid *ukkas*, mitte *hammas* vaid *ammas* jne. Ainsuse osastava vormide lõpus esineb nõrk *d* (mitte *t*):

luhakad, pärandad. Sõna vormidest märgime kogus ainult need, mida tegelikult murdekõnes tarvitatakse, mis on keelejuhilt koos näitelausega küsitlemise teel saadud. Ei ole õige sõna vorme tuletada omast peast. Sõnad nagu *mant, piim, püül*, samuti *nälg* harilikult mitmuse vormides ei esine. Teiselt poolt on sõnu, mis esinevad ainult mitmuses (*käärid, kalarapid*). Usaldust ei ärata näit. vormid — ainsuse omastav *kombuse*, ains. osast. *kombust*, mitmuse omast. *kombuste* jne., sest kahtlemata on selle sõna puhul tegemist mäårsõnaga (on) *kombus*, (kisub) *kombu*, mis esineb ainult sisekohakäänetes (ainsuse sisseütlevas ja seesütlevas). Seda tõestabki lausenäide: *louad paindusid kombu*. Kunstlikult tuletatud on samuti ainsuse nimetav *laudipea* 'lakk, pööning', ains. osast. *laudipead*, mitmuse omast. *laudipäede*, mitm. osast *laudipäesid*. Tegelikult kasutatakse murdes sõna *laudi*, nagu selgub lausenäitest: *linad oo laudipäel* (laudi peal). Tuleb alati silmas pidada, et kogutud murdeainestik oleks kõigiti usaldatav, tõepärane. Tuleb hoolikalt hoiduda murdekõnes tegelikult mittearvatavatest, kunstlikult moodustatud sõnakujudest.

Kogu rahvapäraseid väljendeid Räpinast («500 rahvapärast väljendit», märgusõna «Kauri Salo») pakub huvi pigem rahvaluule kui keele seisukohalt. Selles on esitatud enamikus nooremate inimeste poolt kasutatavaid väljendeid. Pole märgitud palatalisatsiooni ega välteid. Puudub vormistik.

Töö «500 murdesõna ja Maidla k.n. piirkonna kohanimed» (märgusõna «Kerilaud») ei vasta täiesti võistlustöö nõuetele. Töös puuduvad andmed keelejuhtide ja kogumispaikade kohta, pole esitatud näitelauseid, millest selguks sõnade tarvitamine murrakus, tähendused on määritletud umbkaudselt (näit. *tatikas, opakas* — seenesordid, *virre* — 'pruun magus vedelik') või koguni ekslikult (*pahmas* 'rehetoa parsil kuivatatud suviviili') jne.

Peale selle on Emakeele Seltsile saadetud kümme-kond tööd, mis ei vasta üldse võistlustöö tingimustele. Mõned nendest pole murdekeelsedki. Mainitagu sellistena Valklast saabunud kirjapanekut «Murdematerjali Valklast» (märgusõna «Minevik»), mis sisaldab mälestusi, kohanimesid ja rahvaluulelist mater-

jali, tööd «Vanaaja karjakasvatus Alutagusel» (märgusõna «Karjakell»), kirjakeelseid naljandeid «Vanad jutud. Kas hunti nägid» («Ametmees») ja «Vanad jutud. Kopi, kopi popike» («Süü»), teksti «Vanad jutud. Muinasuurijad» («Muinsusuurija»). Nagu öeldud, kõik need tööd on esitatud kirjakeelsel kujul.

Teine rühm töid, mis ei vasta võistlustöö nõuetele, on küll murdekeelsed, kuid ainestik ei ole otse rahvasuust üles kirjutatud, vaid autori enda poolt (osalt ainetel) vabalt kombineeritud. Näiteks endise Koikküla valla kirjeldus («märgusõna «Jutu-Jaan») sisaldab mõndagi huvitavat mitmesuguste rahvapärimuste ja rahvajuttude esituse, samuti 1905. a. sündmuste kirjelduse osas. Kahjuks pole autor materjali esitanud sel kujul, nagu see on keelejuhtidelt otseselt üles kirjutatud, vaid on seda vähemal või suuremal määral ümber töötanud. Puuduvad andmed keelejuhtide kohta. Me ei tea sedagi, kas jutustajateks on olnud kohalikud põliselanikud. Keel näiksegi olevat autori enda murdekeel kirjakeele sugemetega.

Sellelaolised tööd, mille kirjutaja ei ole aru saanud ülesandest, on veel mulgimurdeline lühipala «Saa sa saksust aru» (märgusõna «Ahven»), setumurdeline «Oräturg» (märgusõna «Setukene»), muhumurdeline «Kuidas Koguva küla priiks sai» (märgusõna «Debüüt»), rahvajutu dramatiseering hiiu murra-kus «Kreedu ja Laasi kosjalugu» (märgusõna «Rahva suust»), kirjanek mõningaist pärimustest kohalikust kultuurielust pealkirja all «Jutustusi Räpinast» (märgusõna «Räpinä»), mulgi murdes esitatud luuletus «Kodosann» (märgusõna «Sannaline») ja võrumurdeline tondilugu «Viperuse-virp Väimälä vallakoolin» (märgusõna «Väimälä vanavaimu kukulats»).

Seesugustel vabalt kombineeritud töödel ei ole teadusliku uurimistöõ seisukohalt mingit väärtust. Nende tööde kirjutajad tegid vea sellega, et nad ei pöördunud Emakeele Seltsi poole lähemate juhiste saamiseks. Teatavasti on Emakeele Selts organiseerinud pikema aja jooksul murdekogumist korrespondentide kaudu. On kujunenud välja kogumistöõ metoodika, mille nõudeid peab iga koguja silmas pidama. Need nõuded on kohustuslikud ka võistlusest osavõtjaile.

ISIKLIKKE KOGEMUSI MURDEMATERJALIDE KOGUMISEL *

M. MÄESALU

Alguse mudematerjalide ülesmärkimisega tegin 1921. aasta märtsikuul. Selleaegses ajalehes «Sotsiaaldemokraat» hakkas ilmuma keelelisi küsimusi ja mina hakkasin neile küsimustele vastama. Nende sõnade kohta, mille tähendust ma ise ei teadnud, küsisin andmeid peamiselt oma vanemalt, kes olid mõlemad põlised kohalikud elanikud.

Esiailgu ei tundnud ma murde märkimisel peensusi, näiteks *e* ja *i* või *o* ja *u* vahepealsed häälikud said märgitud nagu kirjakeeles, kuid lausenäiteid soovitati ikka kohalikus murdes. Märkimisviisi omandasin küsitluskavades tarvitatud murdesõnade järgi. Töö õpetas tegijat ja üleskirjutamine muutus järjest täpsemaks.

Ajalehes esitatud küsimustele vastamisel sai mu nimi Emakeele Seltsis tuttavaks ja mulle hakati kirja teel küsimusi saatma, millele vastasin samuti kirja teel. Niisugune küsimine-kostmine oli kaunis tihe aastail 1921—1924 ja edasi 1935—1939. aastail. Vastused-seletused märkisin harilikule postpaperile või vihikulehele. Viimaseil aastail saadeti ka küsitluslehti, kuhu märkisin vastused selleks jäetud tühjadele kohtadele.

See kaunis pikk ajajärk oli üldjoontes ühetooniline. Mu töökoht oli siis koduvallas Kõbli koolis, 3 km isamajast eemal.

---

* Ette kantud Emakeele Seltsi, Tartu Riikliku Ülikooli ja Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituudi teaduslikul konverentsil 16. detsembril 1956 Tartus.

Kui olin saanud keelelisi küsimusi, võtsin need kaasa, kui läksin vanemaid külastama. Nende sõnade kohta, millest mu vanemad midagi ei teadnud, küsisin veel seletusi oma abikaasalt ja kohalikult kooliteenijalt, vanemalt naisterahvalt. Hõlbustuseks oli muidugi ka see, et ise olin kohapeal sündinud ja kasvanud.

Isa naljatas vahest, kui jälle uued küsimused käsil olid, kas ma ükskord ära ei väsi, teisest küljest aga oli ta meelitatud, et tema teadmisi tarvis läks. Mina omakorda olin meelitatud, kui Emakeele Seltsist vastati, et minu andmed olnud usaldatavad. Oli olnud kirjasaatjaid, kes ise hakanud «huvitavaid» sõnu koostama, mispuhul oli kohtadel kontrollimas käidud, nagu mulle sellest kirjutati.

1940. aasta algul saadeti korrespondentidele trükitud brošüür sõnasedelite näidetege, ühtlasi ka rida sõnu, mille kohta selgitust vajati. Sellest ajast peale kirjutasin andmed üksikute sõnade kohta otse sedelitele.

Pärast nõukogude võimu taaskehtestamist kuulutati 1940. aasta lõpupoolel välja murdeainestiku kogumise võistlus. Sellest võtsin osa teemal «Vanaaegsest põllupidamisest». Keelejuhiks valisin naabrusest vanema mehe, kes oli põline kohalik põllumees, s. o. maatamees-põllutööline. Ta oli mulle varemini tuttav ja meeldis oma ladusa rahvaliku kõnega.

See oli mu esimene murdeteksti üleskirjutamine. Töö hinnati sisult ja märkimisviisilt korralikuks, kuid ta jäi poolikuks, sest 1940. aasta sügisel asusin ootamatult uuele töökohale senisest 20 km eemal ja ei saanud enam endise keelejuhiga kohtuda. Uues kohas uute inimeste seas ja suurenenud kohustustega seotud, ei osanud ma selleks tööks võimalusi leida.

Järgmisele murdeainestiku kogumise võistlusele kirjutasin endisaegsest naiste käsitööst. See ongi vist seni mu kõige pikem töö. Selles töös kasutasin kolme keelejuhi jutustusi. Tööprooviproovilappe tegin osalt ise ja lõikasin sobivaid lapikesi saadaolevatest kudumistest, mis olid kodus käsitsi valmistatud. Suure osa proovilappe lasksin valmistada ühel keelejuhul, kes ise oli osav kuduja nii telgedel kui varrastel ja kellel kui üksikul «lahtisel» inimesel oli aega «oma käega võtta».

Selle keelejuhi juures käisin võistlustöö asjas korda viis-kuus või enamgi. Ta elas minust umbes kilomeetri kaugusel põldudevahelise tee ääres, mida mööda ma oma korterist koolimajja käisin. Olin kord juhtunud tema juurde isiklikus asjas. Ta oli väga jutukas inimene ja näitas kohe oma käsitöid, mida tal rohkesti oli. Võistlusteemade saamise järele hakkasin tema juurest läbi käima, esialgu vabalt vestlemas, pärastpoole kava-kohaselt. Ühiselt arutasime ka läbi, kui suured võivad olla tööproovid, et need lehekülgedele mahuksid. Jutustaja oli asjast väga huvitatud, küsis hiljem, kuidas need tööd linnasakstele meeldinud, ja oli väga rahul, kui ma talle otsusest teatasin. Tema materjali- ja ajakulu tasusin rahaliselt.

Töö tunnistati üldiselt küll heaks, aga asjatundmatusest jäi tegemata tööalaste oskussõnade nimestik ja kirjakeelest erinevate sõnade seletus. Viimaste kohta tehti hiljem järelepärimisi. Mäletan kolme sõna, mille kohta seletusi küsiti:

täh tähenduses 'ei tea, ei tää, ei täh';

sobin = 'tegu, töö, ettevõte' ja

soarüütel = 'soarikkuja, -lõhkuja'.

rüütel-sõnale on iseloomustav, et see on rahvakeelde jäänud lõhkuja, purustaja tähenduses, näiteks laps või täiskasvanu, kes riiet palju lõhub on *riiderüütel*.

Ühel aastal kirjutasin meeste käsitöödest ühelt keelejuhilt saadud jutustuse järgi. Emakeele Seltsi poolt soovitati kirjutada ka söökidest-jookidest, kuid töökoormuse tõttu jäi see mul tegemata. Hiljem olen täitnud jõudu mööda kõiki keelelisi ülesandeid, mis mulle on teatavaks saanud.

«Kogumistöö juhendajas eesti keele alal» nr. 1 avaldatud küsitluskavast olen seni kirjutanud ainult teemal «Saun». Ses asjas käisin keelejuhtide juures kolmel korral. Esmalt arutasime koos kava läbi, et jutustaja teaks järele mõtelda, meelde tuletada, enesele tegin selle juures lühikesi märkusi. Teisel korral tegin peamise üleskirjutuse, ühtlasi jälgides, et esimesel korral märgitust midagi vahele ei jääks. Kolmandal korral täiendasin neid punkte, mis laiendamist võimaldasid või kuidagi poolikuks, selgusetuks olid jäänud — jutuhoos juhtub vahel, et minnakse mõnest asjast kiiresti üle.

«Kogumistöö juhendajast» nr. 3 täitsin mõlemad küsitlus-
kavad. Loomanimede puhul soovitati ära näidata, millised
nimed sagedamini esinevad. Sel puhul kogusin kõik loomani-
med, mis 1953. aasta jooksul minu kodukolhoosi piires tarvi-
tusel olid, s. o. nii ühiskarja kui ka individuaalloomade osas,
ja märkisin iga nime juurde, mitu korda ta sel aastal esines.
Lisaks kirjutasin üles kõik teadaolevad loomanimed end. Hää-
demeeste kihelkonna piires, mis meie kolhoosis sel aastal puu-
dusid.

1956. aastal saatsin umbes 60 lk. murdetekste saunadest ja
ligi 40 lk. omal algatusel kogutud materjali. Viimased sisalda-
sid ühe vana meremehe jutustusi ja vana naisterahva mälestusi
peremeeste ja teenijate vahekorrast möödunud sajandi lõpul.
1956. a. töö hulgas on veel vastused keelelistele ülesannetele
nr. 11 ja 12. Ülesande nr. 11 asjas usutlesin läbi kümnekond
vanemat inimest, kuid otsest vastust, s. o. andmeid härja-
regede kohta ma ei saanud, sest siinne rahvas «*põle mõisa
kül'les elanu, mõisa ässast ei täe*», nagu nad ise ütlesid. Mär-
kisin siiski andmeid reest üldse vanemalt mehelt, kes reeosa-
dest hästi rääkida teadis.

Lähemaks ülesandeks on mul koguda tekste mere-elust nii
kalapüügi kui laevasõidu alalt. Selle kõrval ei jäta ma kasuta-
mata juhust, kui igapäevases elus mõni sobiv jutustus kõrvu
puutub.

Jutustajaiks olen valinud ikka neid inimesi, kes ise kirjel-
datavat ala põhjalikult tunnevad ja tegelikult sel alal on töö-
tanud.

Jutustada lasen vabalt, ilma omapoolse vahelesegamiseta
või etteütlemiseta. Küsimusi annan siis, kui midagi kipub
vahele jääma või unuma. Kui ise antud asjas midagi tean, mil-
lest keelejuht pole rääkinud, siis esitan jutustajale sellekohase
küsimuse ja märgin saadud teated ikka tema sõnadega. Oma-
poolse märkuse lisan kaastööle siis, kui keelejuht ei tea, sele-
tus aga asjale tarvilik näib.

Üheks suuremaks mureks oli mul kui mitte väga kiirel kir-
jutajal see, kuidas keelejuhi kõnet tõetruult ära kirjutada,
ilma et jutustaja vahepeal kirjutajat järele ootama jääks, sest

mõnikord kannatas jutuvoor neist peatusist. Lõpuks leidsin lahenduse. Et võimalikult täpsemalt murdejutustusi üles kirjutada, ettejutustamist peatamata, hakkasin kõnet lühendatult, poolikute sõnadega märkima. Nimelt kirjutan jutustust kuulates sõnadest osalt esimese silbi või esimese tähe, kui sõna lõpu suhtes mingit kahtlust ei saa tekkida, näiteks sõnast «ära» ainult täht *ä*, sõnast «maa» ainult *m*. Käände- ja pöörde- lõpud kirjutan täielikult neis sõnus, kus nad mitmeti võivad esineda, näiteks mitmuse osastav sõnast «tüdruk», mis võib olla *tüdruku s i*, *tüdriku s i*, *tüdreku s i* ja *tüdreki d*. Kirjakeelest erinevatele sõnaosadele vean lainelise joonekese alla, et edaspidi ümberkirjutamisel ei tekiks juhusliku vea kahtlust. Näiteks sõnal *lošisema* märgin ära *s-i*, mille asemel on kirja- keeles *h*.

Kui keelejuht kaotab 1. pöörde lõpu, siis kinnitan seda tõsi- asja ka joonekesega. Näiteks kui jutustaja ütleb *mina nägin*, *läksin* asemel *mina nägi*, *läksi*, siis saavad viimased tähed endile lainelise joone alla.

Arvud märgin numbritega, kui nad öeldakse kirjakeelsel kujul, aga kui keelejuht ütleb neid murdeliselt, siis märgin sõna- dega, näiteks kui öeldakse *seitse*, *kaheessa* e. *kaeessa*, *üheessa* e. *üeessa*, *öheessa*, *öeessa*.

Sirge joonekesega olen märkinud eriti rõhutatud sõnu ja sõnaosi. Öeldakse ju sageli mõne sõna lõpupool tugeva rõhuga, kui tahetakse oma väite vääramatut õigsust alla kriipsutada, nagu *kindlaš-ti* e. *kind-la-šti*, *ilu-sa-šti*, *iial-gi* jne.

Sõnu lühendatult üles märkides olen saanud keelejuhi lau- seehituse, sõnade järjekorra nii edasi anda, nagu kõneleja antud juhul seda rääkis. Hakkasin seda abinõu tarvitama tun- givast soovist võimalikult paremini rahvakeelt jäädvustada.

Olen kogunud viimastel aastatel rahvakeelest murdesõnu ja kirjakeelest erinevaid väljendusi ka kõrvaltkuulajana. Panen tähele kõnet igal pool, kus ma teiste inimeste seas viibin, olgu tööl, teel, kaupluses, kolhoosi keskuses. Kuulnud mõne hivi- täva sõna, märgin ta paberile ühes lausega, milles see sõna

esines, või kui kohapeal puudub märkimisvõimalus, pean meeles ja kodus märgin selle jaoks hoitud vihikusse. Kui on kogunenud 2—3 näitelauset, siis kannan materjali sedelitele ja saadan Emakeele Seltsi.

Mõnikord olen sattunud väljendustele, mis üldiselt on siinkandis haruldased. Näiteks ütlevad üksikud kohalikud vanad inimesed *kaeviku* asemel *kaeving* ja *sepiku* asemel *seping*. Mõni kinnitab *ta tuli kohe meid* või *kohe mede maja*, kui tahab öelda, et keegi tuli otse maja poole.

Alates 1941. a. sügisest elan praeguses asukohas, kus suurem osa külarahvast on tahkurannalased, kes tarvitavad *a-lõpu* list mitmuse osastavat, mispuhul vahest kimpu jäin. Üks näide.

Mehed arutasid küttepuude saamise võimalust. Üks teadis, et muidu raieluba ei anta, kui tuleb katsuda mõni kilo pumpa saada. Mina imestasin, kuidas saab pumpa mõne kiloga kaaluda. Vastati, et niisama kui kartulit: paned kotiga kaalu peale ja kaalud. Nemad ei mõistnud minu arusaamatust ja mina ei saanud nende vastusest targemaks. Kui jutt edasi läks, et mõni mees on pumpa korjates nõmme i-sid teinud, s. o. puud alt laasinud, jättes latva väikese oksatuti nagu i pea, siis taipasin, et siin ei räägitud pumbast, vaid pumpidest, männikäbidest.

Keeleliste materjalide kogumine on saanud mulle üheks eluülesandeks ja hingeliseks kosutuseks. Ka olen ise selle juures palju õppinud, palju uut ja huvitavat kuulnud, mis muidu oleks võinud kaotsi minna.

Töö kordaminekus on suur osa Emakeele Seltsi lahketal ja alati abivalmis töötajatel, kes ikka on edasi aidanud, kui tee mu ees vahest püsti tõusis.

Heatahtlikud on olnud ka kõik keelejuhid, kellega seni olen töötanud. Enamasti kõik arvavad küll algul, et nad midagi ei tea ja et nemad on vanad koolitamata inimesed ja räägivad «prostat keelt», mis pole väärt üles kirjutada. Aga kui hakkame arutama ja selgitama, siis mõni märkab isegi, et ta polegi nii teadmisteta.

Küsitluskavadel on tähtis koht kogumistöös. Kavad aitavad leida palju üksikasju, mille meeldetuletamine muidu oleks juhuslik. Kavadega põhjalik tutvumine on mul olnud esimeseks sammuks kirjutamisel.

Olen kogunud murdeaineseid pikema aja jooksul kildhaaval, suuri kogusid mul pole, kuid seda, mis on, olen teinud oma parema hoole ja armastusega. Vana arm öeldavasti ei roosteta ja ma võin enese kohta kinnitada, et minu arm ses asjas jääb püsima. Püüan teha ka edaspidi, mis jõuan, keelealaste materjalide kogumiseks.

SISUKORD

Sissejuhatuseks	3
Küsitluskavad	
1. Leib (<i>H. Keem</i>)	5
2. Puhtusest ning kodu korrashoiust (<i>H. Keem</i>)	10
3. Sünonüüme (<i>A. Annist</i>)	15
1957. aasta murdematerjali kogumise võistluse tulemused	23
Märkmeid 1957. aasta võistlustöödest (<i>S. Tanning</i>)	25
Isiklikke kogemusi murdematerjalide kogumisel (<i>M. Mäesalu</i>)	33

ИНСТРУКЦИИ ДЛЯ СБОРА МАТЕРИАЛОВ ПО ЭСТОНСКОМУ ЯЗЫКУ №7
На эстонском языке

Редакционно-издательский совет Академии наук Эстонской ССР
Таллин, ул. Кохту, 6.

*

Toimetaja H. Ahven
Tehniline toimetaja E. Toomsalu
Korrektor I. Jeletsky

Ladumisele antud 27. VI 1958. Trükkimisele antud 23. IX 1958. Paber 61×86, 1/16. Trükipoog-
naid 2,5. Arvutuspoognaid 1,9. Tiraaz 800. MB-07414. Tellimise nr. 2071.

Hans Heidemanni nimeline trükkikoda, Tartu, Vallikraavi 4.

Tasuta

Tasuta

A 7.
18078
5731544

TÜ RAAMATUKOGU

1 0300 00573154 4

Trükivigu

Lk.	Rida	On trükitud	Peab olema
5	4. ülalt	arenemisest;	arenemisest,
23	7. ülalt	esimees	esimees
34	4. alt	kudumistest	kudumitest
"	3. alt	keelejuhul	keelejuhul
37	15. alt	<i>see'tse</i>	<i>seet'se</i>

Tell. 2071.